

BETHLEN MIKLÓS BETEGSÉGEIRŐL ÉS ÉTKEZÉSI SZOKÁSAIRÓL

Gróf Bethlen Miklós (1642–1716) államférfi, író. Apja is neves történetíró, tudós főnemes volt. Bethlen 1661 és 1666 közt bejárta Európát, németalföldi, angol egyetemeken tanult, eljutott a Napkirály udvarába, sőt jelen volt Zrínyi Miklós halálos baleseténél is. Hazatérve politizálni kezdett, amiért hamarosan börtönbe jutott. Az 1690-es években végre sikerült karriert csinálnia, egészen a kancellárságig vitte, ekkor kapta grófi címét is. Császárpárti és harácsoló politikájával azonban sok honfitársát magára haragította. A Rákóczi-szabadságharc alatt Rabutin császári tábornok kétkulacsossága, szeparatista nézetei miatt fogságba vettette, s előbb Szebenben, majd Bécsben kellett fogságban, azaz jobbára házi őrizetben élnie. Híres és hihetetlenül érdekes önéletrajzában – amely egyébként csak egyik műve a sok közül, bár talán az egyetlen időtálló munkája – egyebek közt a 17. századi erdélyi nemesség hétköznapi életének is feledhetetlen emléket állított.

Az itt kiválasztott részlet nem csupán Bethlen – és a korabeli erdélyi nemesség – étkezési szokásairól ad érdekes képet, hanem a gróf sajátos panaszairól, kúráiról, valamint arról a különös, bár akkoriban általános úzusról is, hogy a kórságokat nem gyógyszerekkel, hanem megfelelő ételekkel vagy jól alkalmazott böjtökkel gyógyították. Lehetséges, hogy ebben teljesen igazuk is volt.

Betegségeimről¹

Gyermekségembeli diaetámról² írni haszontalanság, említem csak, hogy igen kicsiny koromban két cáponu³ kis szekéren vittek volt Felső-Bunra szegény idvezült Bethlen Ferenc gyermekeihez, és ott engem megrészegettek, melyet nehezen szenvedtem, sirtam fejem fájdalma miatt, mind azt mondván, hogy a szél jár a fejembe.

Mint akármely gyermek, a gyümölcsöt, salátát, retket, káposztát és akármilyen fűből, gyümölcsből álló ételt igen szerettem, mely ez mai napig is, csakhogy okos mérséklenséggel, megvan bennem. Nem is tapasztaltam soha ártalmát semmi gyümölcsnek egyébként, hanem a dinnyének, kivált a görögnek, ha sokat ettem benne, és a nyári körtvélynek, baracknak. Vérhast⁴ indított bennem, de a kevés abból sem ártott semmit is, sőt ez a gyümölcs és füvekkel való élés énnekem felette hasznos volt. Én nem panaszkodtam volna mindazáltal, úgy, hogy lett volna egy kis pecsenye is mellette. Mint a Romában tartott tatár, mikor a török követ kérte, hogy mint vagyon, s felelte emez: mint a bárány, mert ő csak füvet eszik.

¹ *Gróf Bethlen Miklós önélet írása*, bevezette és sajtó alá rendezte TOLNAI Gábor, Bp., Ardói, é. n., 113–116.

² A diéta nem csupán étkezési, hanem életmódbeli szabályokat is jelentett. A diétetika ókori eredetű, igen fejlett tudomány volt, amelyről a legszebb magyar könyvet Mátyus István írta, hat kötetben, a 18. század végén.

³ Cáp, azaz kecskebak által húzott.

⁴ Hasmenést vagy dizentériát.

Kiváltképen nekem a káposzta nemcsak étel, hanem orvosság is volt. Én a nyers káposztát, salátát ettem, de ellenben a nyers ugorkasalátát nem szerettem, a sós káposztás hús máig is minden csemege-specialénál kedvesebb étel előttem. Istennek hála, a gyomrom is jól emésztí, majd minden betegségemben a hajdúkáposztán kaptam életre, nagy nátha-hurutban, erős hagymázban, forró hidegben, orbáncban próbáltam a sós nyerskáposztát pec-olajjal de ecet nélkül, jól megettem. Savanyú vizet vagy csak tiszta forrásvizet, néha megnádmézelve, gyakrabban a nélkül, néha kávé, de bort soha sem, jó bőven ittam reá kivált este. Betakaródtam, aluttam, s meggyógyultam utána, melyen a doktorok először csudálkoztanak, de azután magok is az én meleg májóm, s hév természetemhez képest igen jónak találták. Meg doktor Kölöséri Sámuel⁵ nádmézzel javallottá a nyers sós káposztát, de én ritkán próbáltam, úgy csak rendszerint praktikáltam, parasztosan követtem mai napig is.

Az édes ételt is szerettem ugyan, de a savanyún, ecetesen mindinkább kaptam. Lépesmézet minden akadály nélkül igen sokat ehettem. A kövér⁶ akármiben kedves volt előttem, a húsnak az ösztövéért sokszor elutáltam, nem ment le a torkomon a csömör miatt, de a kövére jól lement. A csömör⁷ dolgában nagy Isten áldása volt rajtam: még a számban volt a falat, és ha csömörös volt, azon szempillantásban a vakszemem⁸ bal felől megnyilallott és fájni kezdett, arról csalhatatlanul megismerem mindjárt a csömört, és azt a falatot kipöktem s mindjárt bort kértem sietve reá, s ha hamar úgy ihattam reá, a csömör és vakszemem fájása elmúlt egyszersmind mindjárt.

Ha pedig ugyancsak meg találtam csömörölni, az a bal vakszemem fájása nagy vagy kicsény volt a csömörhöz képest, a soha meg nem csalt, melyet is én haszontalan dörögéssel,⁹ mivel, nem orvosoltam, hanem csak koplalással, álommal.

Ha ebéden csömöröltem, vacsorát nem ettem, ha vacsorán, más nap ebédet mindaddig, valamíg vakszemem fájása el nem múlt, nem ettem, tudom néha másfél nap is, nem is kívánta olykor a gyomrom is. Az appetitus¹⁰ együtt járt azzal a fájdalommal, olyankor osztán ha kaphattam csukát, semlinget,¹¹ apró halat, csíkot,¹² vagy ha hal nem volt, tyúkfíat főztem káposzta levében tormával. Egész patika csak az volt, igen jól voltam utána, a levét kiváltképen kanállal jó bőven hörpöltem. De soha jobb vakszemem külön, vagy mind a kettő az olyan csömörben nem fájt, hanem mindenkor csak a bal egyedül, a sem igen nagy helyett, hanem mint egy susták,¹³ fél vagy egész tallér a csömörhöz képest, a fejem egyebütt nem.

⁵ Kölöséri Sámuel (1663–1732) erdélyi főorvos, polihisztor.

⁶ Szalonna vagy mócsing.

⁷ A csömör úgynevezett „magyar betegség” volt, meg is lehetett halni benne, máig nehéz azonosítani. Állítólag a magyaros, zsíros étkezéstől lehetett megkapni, hányással, szédüléssel, gyomorcsikarással járt. Milleter János (1691–1755) későbbi szepesi főorvos írt róla részletes tanulmányt (Leyden, 1717).

⁸ Halánték.

⁹ Masszázzsal, „kenéssel”.

¹⁰ Étvágy.

¹¹ Márnát.

¹² A csíkhall kis, angolnaszerű csontos hal, régebben a magyar konyha kedvelt étele. Halászata külön szakmának számított, amivel a csíkász foglalkozott.

¹³ Kétgarasos pénz Erdélyben, a név a latin sextarius szóból ered.

Sebészmuhely (Marcus Aurelius Severinus: *Synopsis chirurgiae*,
Francofurti, 1664)

Ha pedig mikor a más vakszemem is, vagy fejem egészen fájt, tudtam azt bizonyosan, hogy nem csömör, hanem egyéb nyavalya, mint a részegség is, melyet is, mint nagy csömört, azon megírt módon orvosoltam, de az igen ritkán esett.

Gyermekségemből kikelvén, ebéd s vacsorát ettem csak, azt jól s mohón, de nem sokat. Mert megéheztem ugyan igen, ebédre kivált, s nehezen vártam, néha szitkozódtam is, hogy az étket hamar el nem hozták, minthogy ezen hamarabb összeveszttem volna én az emberrel, mint sem részegen, de hamar megelégedtem. Sokszor az első fogás-béli vastag étkekkel úgy laktam, hogy osztán akár mi szép étket, csemegét csak néztem, vagy erővel ettem benne, néha feleségim kedvéért is, akik affélével kedveskedtek. Meg is hagytam aztán, hogy az afféléket mondják meg, hogy a káposzta vagy tehénhús ne foglalja el helyeket, az egész kvártélyt előttök. Néha fél óráig is az asztalra könyökölve csak néztem, kínáltam, szóval tartottam a több evőket. Sokszor meg is untam, de asztalt nem bontottam, sem az étket el nem szedtem előlük. Mikor pedig osztán a gyümölcsöt elhozták, azon én is mások unalmáig is eltöltöttem az időt, mikor feleségim, gyermekeimmel vagy vendégekkel ettem, néha két órát is eltöltöttem asztalomnál, vagy ha ittak, többet is, de rendszeren másfél órát sem vagy kevesebbet az időhöz s alkalmatossághoz képest.¹⁴

Vacsorán kevesebbet ettem. Ebédidő tizenegy, vacsora hét óra volt rendszerint.¹⁵ Az igen sós vagy sótalan és az igen fűszerszámos étket nem szerettem, csak mennyire megveszett húst és avas szalonnát, olajt és felette vajast nem ehettem. A sajtot, túrót sem mesterség, sem erővel, noha szüléim is próbálták, én magam is Hollandiában, el nem nyelhettem semmiképen. A túrós étket, ordas,¹⁶ tejfeles lével, domikát szintén úgy, hanem bálmost, botsajtót, jungátát,¹⁷ édes tejet igen szerettem, és mintegy húsz esztendőttől fogva a túrós bélest is megehettem. Készebb voltam jól megsült fekete kenyeret, mintsem rosszul sült és sótalan zsemlyét enni; amivel magyar élni szokott mind megettem, és noha erős ízlésem volt, de kényes nem voltam, im ezeket oda fel kivévén.

Idegen nemzetek étkéhez is mindjárt hozzá szoktam, a békákon kívül. Egyszer hírem nélkül¹⁸ Bécsben a velencei követ asztalánál kecske-békát is sokat ettem, apró hal képében, és noha ugyan asztalnál a követ ő maga megmondá, gazdálkodtam többel is,¹⁹ mert martiusban újság volt. Nekem semmi változást nem csinált, mindazáltal a megmondás után többet benne nem ettem, azt pedig más szép halakkal, óborokkal, rozsólissal²⁰ megnyomtattam s jól megemésztettem. És úgy is tetszik, ha akartam volna, megehettem volna azután is, de nem ettem. Osztrigát is ettem keveset és egyébféle tengeri s földi csigákat, vidrát, halhódat²¹ is Bolyóban uraknál. Eddig az ételbeli rendtartásom.

¹⁴ Vagyis háromfogásos volt az ebéd: húsétel, édesség, gyümölcs. Levest külön nemigen ettek, csak a szegények.

¹⁵ Akkoriban az urak is csak kétszer ettek még naponta. A háromszori étkezés csak a 19. században terjedt el Európában.

¹⁶ Az orda jellegzetes erdélyi túró- vagy inkább sajtféle, nagyon finom.

¹⁷ Bálmos, domika, jungáta: régi erdélyi román ételek és tészták, málélisztból, juhtejből és zsírból készültek. Bethlen ezek szerint laktózérzékeny lehetett, mint az eredeti magyarok többnyire.

¹⁸ Tudtom nélkül.

¹⁹ Mármint evett többet is belőle.

²⁰ Erdélyi pálinkaféle a ros solis (,nap harmata' vagy ,aranyharmat') latin kifejezésből.

²¹ Hódot.